

A Vajda kritikai kiadás első öt kötetéről¹

Az 1895-ben, másfél évvel halála előtt közreadott versgyűjteményének tervezett előszavában VAJDA János a következő zárósorokkal szándékozta útjára bocsátani kötetét:

„... a jelen gyűjtemény voltaképp legalkalmasabbnak tekinthető arra, hogy eddigi munkásságom egész teljessége felől helyes ítélet képződésére alapul szolgálhasson. Minden bizonnyal utoljára is a közönség dönti el, mi és mennyi marad meg egyes szerzők műveiből. Ha ez ítélet oly minéműségű lenne, hogy még egy összes kiadást is lehetővé, sőt szükségessé tenne, előlött voltaképp inkább örvendeznem, sem mint nyugtalankodnom kellene, mert ez több lenne a sikerből, mint amennyit óhajtottam, vagy remélni mertem.” (VJÖM II. 222. l.)

A keserű és rezignált szavak a VAJDÁRA mindenkor oly jellemző helyzet és a valóság felismerését tükrözik. Az 1895-ös megjelenést nem követte „összes kiadás”, hanem majd tizenöt évvel a költő halála után e kötet második kiadása, amelyben mintegy írói testamentumként helyet kapott az 1895-ös kiadás „álló szedésben” maradt előszava... Pedig az eltelt tizenöt év VAJDA János költői forradalmának első dialalát és beteljesedését is jelentette: ez alatt a másfél évtized alatt küzdötte ki irodalmi és szellemi diadalát ADY Endre és e harcaiban mindig ott szerepelt zászlaján VAJDA János neve. Talán nem véletlen, hogy a sok meleg hangú, fiúi szeretettel teli vallomás után VAJDA János neve ADY egyik 1910-ben megjelent cikkében is szerves részévé lett az író elődökről kialakított értékrendjében:

„... mi fennen hirdettük már nyolc esztendő óta — vallotta Ady —, hogy mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztettünk. Mélyebben, éltebben járván, Petőfinél csak a bátorságot, Madáchnál, Vajdánál az új poétai civilizációt kellett észrevennünk, Aranynál alig valamit, Aranyt hagytuk zsenijével együtt az ügyes tanítványoknak.” (AEÖPM X. 102. l.)

A kritika és az irodalomtörténetírás VAJDA halálát követő fél évszázadban inkább öntudatlanul, mint tudatosan „az új poétai civilizáció” kibontakozását

¹ *Vajda János Összes Művei*. Szerkeszti BARTA János. I. kötet. *Kisebb költemények 1844—1860*. Sajtó alá rendezte BARLA Gyula. Bp. 1969. Akadémiai K. 544 l. 9 melléklet. — *Vajda János Összes Művei*. Szerkeszti BARTA János. II. kötet. *Kisebb költemények 1861—1897*. Sajtó alá rendezte BOROS Dezső. Bp. 1969. Akadémiai K. 369 l. 9 melléklet. — *Vajda János Összes Művei*. Szerkeszti BARTA János. IV. kötet. *Szépprózai írások*. Sajtó alá rendezte SERES József. Bp. 1972. Akadémiai K. 614 l. 7 melléklet. — *Vajda János Összes Művei*. Szerkeszti BARTA János. V. kötet. *Szépprózai írások*. Sajtó alá rendezte SERES József. Bp. 1972. Akadémiai K. 430 l. 10 melléklet. — *Vajda János Összes Művei*. Szerkeszti BARTA János. VI. kötet. *Politikai röpiratok*. Sajtó alá rendezte MIKLÓSSY János. Bp. 1970. Akadémiai K. 598 l. 8 melléklet.

kutatta a költő hagytekájában. A kortársak és utódok élete titkainak fényében vizsgálta kötetét, IMREI Ferenctől BÓKA László nagy anyagismereten alapuló életrajzáig. A kutatásban új fordulatot teremtett az 1944-ben KOZOCSA Sándor gondozásában megjelent *Vajda János Összes Munkái*, amely VAJDA költeményeinek addig legteljesebb gyűjteményét megtette prózai írásainak közel ezer oldal kiegészítő korpuszával. Az ország felszabadulásával új utakra lépő kutatás számára a legszerencsésebb időben látott napvilágot az addig legteljesebb VAJDA-kötet: az 1848-as centenárius további ismeretlen verseit hozta felszínre, az életmű egésze pedig gyökeresen új kutatásokra serkentett. A múlt századi irodalmi ellenzék vezérének alakjára koncentrált figyelmét KOMLÓS Aladár és gondos kutatásai eredményeként 1954-ben napvilágot látott VAJDA János monográfiája. Marxista oknyomozással, az eredeti források vállalásával az életrajz rejtett vonulatait tárta fel és testes művében az életmű és az életút szerves kapcsolatát teremtette meg, elsőnek vázolván fel az ADY megjelölte „új poétai civilizáció” dimenzióit. KOMLÓS műve utószavában a következőket írta:

„Alapvető feladatunknak tekintettük hát, hogy minden fellelhető adatot felkutasunk és felhasználjunk . . . s mivel Vajda egy félévszázadon át dolgozott különböző hírlapokban és folyóiratokban, s talán még ma sem ismerjük ezek teljes jegyzékét, még itt is érhetnek meglepetések. Reméljük mégis, hogy bár szerencsés kutatók még mindig bukkannak bujkáló adatokra és lappangó művekre, könyvünk a költőnek az eddiginél teljesebb és pontosabb ismeretét teszi lehetővé.” (I. m. 336.)

A további kutatás ösztönzésére a monográfia végére tizennyolc lapos sűrűn nyomtatott bibliográfiát csatolt, amellyel elsőnek tárta fel VAJDA költeményeinek kronológiai rendjét és tette közzé több ezerre tehető prózai írásának első, ugyancsak kronológiát és megjelenési forrást feltáró jegyzékét. (I. m. 337—354.)

I.

Az újjászervezett Akadémia marxista irodalomtörténeti kutatások megindításával egyidőben kezdte meg a múlt klasszikus auktorainak tudományos alapelvekre helyezkedő textológiai kiadását. Az 1950-es évektől sorra jelennek meg a testes sorozatok. Az ARANY, PETŐFI, ADY, JÓZSEF Attila, MIKSÁTH, VÖRÖSMARTY, JUHÁSZ, TÓTH Árpád életművének kritikai kiadás-sorozatát követte a *Vajda János Összes Műveinek* kritikai kiadása BARTA János szerkesztésében. A sorozat gondozói az I. kötetben vázolták a kiadás tagolását. Ezek szerint az első két kötet tartalmazza a kisebb költeményeket, a harmadik a nagyobb költői műveket. A szépprózai és önéletrajzi írásokat a negyedik kötetbe szánták, ötödikbe az irodalmi, esztétikai, nyelvi témájú cikkeket. A hatodik kötetet a politikai röplapok közlésére tartották fenn. Több kötetben látnak majd napvilágot VAJDA kisebb írásai, cikkei és tárcái. A sorozat gondozói e kategóriában már előre bizonyos szelektálást helyeztek kilátásba. Végül a kritikai kiadást a költő két kötetre tervezett levelezése fogja zárni. (Ld. VJÖM I. köt. 264.)

Az anyag nagysága azonban a jelzett beosztást már most módosította: az I. és II. kötet az elgondolásnak megfelelően a kisebb költeményeket tartalmazza, a szépprózai írások a tervezett IV. kötet mellett az V. kötetet is kitöltötték.

A VI. kötet az eredeti felosztásnak megfelelően a politikai röpiratokat tartalmazza.

A *Kisebb költemények* első kötete BARLA Gyula gondozásában az 1844 és 1860 között megjelent verseket öleli fel, a második BOROS Dezső sajtó alá rendezésében az 1861 és 1897 között keletkezett verseket teszi közzé. Az első kötet tizenhét év termését és százhatvankét költeményt tartalmaz, a második a maga huszonhat évével a töredékeket is hozzászámítva nyolcvankilenc költeménynek ad helyet. A két periódust sok irodalomtörténetileg vizsgált és elfogadott tény választja egymástól, mindezek indokolják a két kötet között az 1860. december 31-i határ megválasztását. De a közismert korszakválasztókon kívül azok a sajátos mozzanatok is ismeretesek, amelyekkel VAJDA egységet teremtett két alkotói korszaka között. Ez az egység pedig az, hogy az 1860 után megjelent köteteibe, az 1872-es *Kisebb költemények*be, az 1881-es *Összes költeményei* I. kötetébe és az 1895-ös *Költeményei* c. válogatásba beleillesztette az 1850-es évek java verstermését, különösen két ciklusának darabjait. Ez a tény arra kellett hogy készítse BARLA Gyulát, az első kötet gondozóját, hogy szorosan együttműködve dolgozzék a második kötet textológusával, BOROS Dezsővel. Hiszen a textológiai elveknek megfelelően az 1895-ös kötet szövegét kellett alapszövegnek tekinteni az 1856-os *Költemények* c. kötetben közzétett és a kronológiai elveknek megfelelően az 1854-es évben elhelyezett *Szezelem átka* I.—XI. darabjában, illetőleg az 1856-os évbe illesztett *Gina emléke* I.—XXXIII. darabjai esetében. De nemcsak ez köti össze a két kötet szövegkritikai apparátusát. Egymáshoz köti az is, hogy a versek keletkezéstörténete, a versek kritikai visszhangja és irodalomtörténeti utóélete is egymásra utalja a két kötet apparátusát.

Az összhang, az együttműködés feltételeit BARLA Gyula és BOROS Dezső az esetek többségében szerencsés kézzel hozta létre. Azonos alapelvek szerint gyűjtötték össze a jegyzetapparátus bevezető részét: elsőként a korszakukba eső egyes kötetkiadásokkal foglalkoztak, számba vették a kötet ötletétől a megvalósulásig, a kötet megjelenéséig fellelhető adatokat, bemutatták a kötet tartalmát és a megjelenést követő sajtóvisszhangot. Ezekkel a kis fejezetekkel már megteremtették a költőt körülvevő irodalmi élet jellegzetes atmoszférájának érzékeltetését. Az anyaggyűjtés során hasonló szempontok vezették a két sajtó alá rendezőt, de a megoldásban már nem sikerült ennyire az összhang. BARLA Gyula inkább hajlott arra, hogy az értekező próza irányába vigye az egyes kötetekkel kapcsolatos anyagának bemutatását. Mellőzte több ízben a kronológia szorosabb fonalát, más irányú mozzanatokat is beleszótt előadásába. Ez egy részről gazdagította anyagát, más részről azonban csökkentette annak áttekinthetőségét. Különösen érezhető ez a *Vészhangok* c. 1860-as kötet kritikai visszhangjának bemutatásánál (284—299), ahol a tárgyalás során közbeiktatja VAJDA 1854—1863 közötti írásaiból azokat a megjegyzéseket, amelyek személyes ellentéteire, ellenfeleivel való szócsatározásaira utalnak, majd ezzel párhuzamosan idézi ZILAHY Károly meleg hangú elemzését. Nehezen érthető az is, hogy BARLA Gyula az egyes kötetek történetének és kritikai visszhangjának ismertetése után közli a szóban forgó kötetben megjelent versek címjegyzékét, amikor azok az előadás fonalában az előkészítés és a kritikai visszhang fejtegetése közé, azaz a valódi megjelenésük időrendjébe illenének. Az első kötet bevezető részének erőssége és filológiai újdonsága a *Gináról* c. fejezet (VJÖM I. 300—319.). BARLA előbb a költemények vallatásából festi meg Gina és VAJDA kapcsolatát, majd három olyan újdonsággal szolgál, amely filológiai gyöngy-

szem: TOKODY Gyula — a kritikai kiadás szerkesztőjének és e kötet sajtó alá rendezőjének kérésére — bécsi kutatásai során kinyomozta, hogy a Maximilianstrasse 8. számú négyemeletes sarokház 1864 és 1875 között „Véghely Gratochwilla Georg.”, azaz Gina tulajdona volt; továbbá az egykorú sajtóban végzett kutatással dokumentálta, hogy 1879 nyarán előbb Győrben, majd Budapesten, a mai Köröndön vendégszerepelt OROSZY VÉGHELYI Georgina (azaz Gina) műlovarnő-cirkuszigazgató társulata. (BARLA a fellelhető adatok közlése után megjegyezte: „Az 1879-es szereplés idején, látták-e egymást, beszéltek-e [ti. Vajda és Gina], nem tudhatni.” I. h. 318. l.) Az utolsó frissen dokumentált adat: 1894-ben Gina Bécsben a Práter egyik épületének házmesternője (i. h. 314., 319.)

A BOROS Dezső gondozta második kötet bevezető fejtegetései nem tartalmaznak ilyen meglepő filológiai újdonságot, de az egyes kötetek keletkezéstörténete és sajtóvisszhangjának bemutatása sokkal jobban összefogott és gyors eligazodást biztosít. Az ebben a periódusban megjelent kötetek keletkezéstörténete már jelzi az elszigetelt VAJDA sorsát. A Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent kötetnél barátainak kellett leküzdeniök GYULAI Pál maliciózus akcióját (VJÖM II. 182–184.). Újabb munkái 1887-es kiadásához pedig 39 írónak az összefogása is messze a vártnál alacsonyabb előjegyzési példányszámot biztosított. BOROS Dezső lakonikusan közölt adatai megrázóan érzékeltetik a remény és csalódás között sodródó megfáradt költő érzelmi, indulati reakcióit (i. h. 203–216.).

Kár, hogy ezzel a sajtókampánnyal kapcsolatban nem találta meg BOROS Dezső, és az e kötet kapcsán keletkezett autorecenziót a VJÖM IV. 386–392. lapján *Vajda János — magamagáról* címen közölt írásához fűzött jegyzeteiben (u. o. 575–589.) SERES József sem tesz említést a *Pesti Hírlap* 1886. május 14. (133. sz.) első lapján *A Pesti Hírlap* tárcája c. rovatában megjelent *Vajda Jánosról* c. cikkről, amely „Írta: Egy meggazdagodott újságíró” jelzéssel látott napvilágot. A furcsa szignóval jelentkező szerző keserű hangon szól arról, hogy VAJDA János neve nem vonzza a prenumeránsokat, pedig — mint írja —

„az összes írók álltak össze, hogy csináljunk egy próbát, hátha valamennyünknek a népszerűsége, érdeme mégiscsak lesz annyi hatással, hogy ki bírjuk adni a Vajda János költeményeit. Így ment szét a felhívás, amelyben meg volt magyarázva érzékenyen, hogy kicsoda az a Vajda János. Boldog Isten, hát igazán meg kellett azt még itt magyarázni? Éspedig annyi embernek együtt, hogy elhiggyék nekik. Hát igazán vesztét érzi már ez az ország, hogy sem azt nem tudja, miye nincs (nem is csoda a sok „nincs” között), sem azt nem tudja, miye van: hogy Vajda János a jelenleg legnagyobb élő költője . . .”

Az idézett szövegből a többes szám harmadik személyét én kurziváltattam. Ti. már ez árulkodik arról, hogy olyan valaki írta, aki maga is tagja volt az aláíró újságíróknak. A közlemény stílusa és végső csattanója, továbbá rovatólái elhelyezése egyértelműen bizonyítja: MIKSZÁTH Kálmán volt az 1886. május 14-i VAJDAÉRT haragos cikk szerzője!

E kitérő után a szöveggondozási munkáról is érdemes szólni. Mindkét sajtó alá rendező *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata* (Bp. 1962.) értelmében a költő által legkésőbb közzétett változatot tekinti alapszövegnek. Az „ultima manus” elvével természetesen csak egyet lehet érteni. De az már nehezen fogadható el, hogy sem BARLA Gyula, sem BOROS Dezső nem jelöli következetesen, hogy melyik szöveget tekinti alapszövegnek, csupán a szövegvariánsok árulkodnak arról, hogy *mit nem tartottak alapszövegnek, a szöveg-*

variánsok közé nem sorolt szöveg tehát a főszöveg. Ugyancsak mindkét gondozónál sajnálattal nélkülözzük a napilapokban, ill. folyóiratokban megjelent versek pontos címléírását. A megjelenés helyét és napját közlik, de nem közlik az illető orgánium füzetének, ill. példányának számát, nem közlik a lapszámot (paginát), és nem szólnak a vers elhelyezkedéséről (rovatban jelent-e meg vagy rovaton kívül, vagy valamilyen speciális szövegekörnyezetben). Végül azt sem közlik következetesen, hogy teljes névalírással jelent-e meg vagy szignóval (ha igen, milyen), vagy esetleg azt, hogy névjelzés nélkül látott nyomdafestéket. Lehet, hogy VAJDA mind a kétszázötvenkét versét teljes névalírással jelölte, de ez tapasztalataim szerint kétséges. A fenti észrevételek formálisnak tűnnek. Azok. De a textológiai munka sok olyan formális elemet tartalmaz, amelyet tiszteletben kell tartanunk, hiszen azért készül a kritikai kiadás, hogy a további irodalomtörténeti kutatást mentesítsük az egyes források kézbevételeitől. Ehhez viszont minden esetleg érdektelennek tűnő adatot fel kell tüntetni.

A tartalmi részt tekintve az egyes versekhez fűzött jegyzetapparátus érdekes és gondos munka eredménye. Sok új mozzanattal sikerült a VAJDA-filológiát gyarapítaniuk, a korábbi vélemények és a sajtó alá rendezők által feltárt adatok szembeállításával sok korrekciót hajtottak végre. BARLA Gyula kötetéből külön kiemelendőnek tartom *A nemzethez II.* c. vershez fűzött fejtegetését (I. köt. 338–343), a *Költő barátomhoz I.* c. versnél a meg nem nevezett barát, TÓTH Kálmán személyének kiderítését (uo. 431–433), a *Búcsú* keletkezési körülményeinek gondos feltárását (uo. 434–436) és a *Gina emléke XXVIII.* c. költemény érzelmi lokalizációját (uo. 465–467). A nagy költeményeket tartalmazó II. kötetben BOROS Dezsőnek egyszerre volt könnyebb és nehezebb dolga. Könnyebb, mert patinás alkotások teszik e kötet legjavát, nehezebb, mert ezekről a versekről a legellentéesebbek az irodalom nézetei. Nem a szakirodalomra gondolok, hanem a kortársi, baráti és nem baráti reflexiókra. Ezek szembeállításával kellett az igazságot kiderítenie. Igen sikerült a *Luzitán dal* (II. köt. 235–239), a *Székesfehérvárott* (uo. 239–240), a *Hűsz év múlva* (uo. 249–252) apparátusa. A *Rozamunda* c. vers jegyzetébe szőtte bele VAJDA BARTOS Rozáliával kötött házasságának történetét (uo. 264–270), megemlítésre méltó még az *Utolsó dal*, *Ginához* (uo. 294–296), a *Credo* (uo. 328–329) és a *Harminc év után* (uo. 337–340) c. versek jegyzetapparátusa.

A kisebb költemények két kötetével kapcsolatban még egy hiányérzetemnek kell hangot adnom. Irodalomtörténeti közhely, hogy VAJDA János szuverénül bánt verseivel, hol kivette, hol visszaiktatta egyikét-másikat ciklusaiba, esetenként megváltoztatta verseinek címét, néha visszaadta eredeti címüket stb., stb. Sajnálatosan nélkülözzük mindkét kötetből a *címvariánsok jegyzékét* és a *kezdősorok mutatóját*. Mind a két hiány nehezíti a kötet használatát, pontosabban egyes versek indentifikálását. Hisz itt nagy számokról van szó. VAJDA 251 verse közül, ha jól számoltam, 94 költeménynek van legalább egy címvariánsa, többnek két-három, de van olyan, amelyiknél hat variánst tart nyilván a sajtó alá rendező (*Sírárok X. I. köt. 397. l.*).

A kisebb költemények két köteté igen gazdag kutatási eredménnyen alapul. A kiadás tovább szűkítette azoknak a költeményeknek a számát, amelyeknek első megjelenési helyét eddig még nem sikerült tisztázni és csak első kötetbeli megjelenésének dátumához lehet sorolni. A keletkezéstörténet sok új mozzanattal bővült, színesedett és mélyült. E nyereség értékét sajnos csökkentik a fentiekben szóvátett következetlenségek, ill. hiányok.

II.

A sorozat IV. és V. kötete *Szépprózai írások* címmel SERES József gondozásában látott napvilágot. Mint az V. kötet Bevezetőjében jelezte, az anyag túlnőtt a tervezett kereten, és technikai okok miatt kellett két kötetet alkotnia (i. h. 339.). A két kötetet azért továbbra is szerves egységnek tekinti és a IV. jegyzeteinek általános része vonatkozik a V. kötetben közölt írásokra is. Szeretném előrebocsátani, hogy a kötet érdekessége, hogy a benne közzétett írások közül 18 a VJÖM IV. és V. kötetében jelent meg először, eddig a folyóiratok hasábjain kallódtak. Külön említésre méltó, hogy az *Egy honvéd naplójából* c. kötetkiadásból is ismert, a szabadságharcról írott visszaemlékezésének két „folytatása” eddig a *Vasárnapi Újság* hasábjain lappangott: *A bujdosás*, ill. *Egy besorozott naplójából* című, amelyek az 1849 utáni évekről szólnak (VJÖM IV. 364—378. l.). De az V. kötetben közzétett 16 eddig kötetben napvilágot nem látott írás is jelentős mozzanatokkal színezi VAJDÁRÓL és prózájáról kialakult képünket.

A SERES József gondozta köteteket a sorozat elvének megfelelően általános jellegű bevezető fejezetek előzik meg. Ezek meglehetősen lakonikusak. A *hírlapíró Vajda* mindössze egy nyomtatott lap terjedelmű, és igen keveset mond (IV. köt. 428—429.). A *Szövegek lelőhelye* c. rész VAJDA orgánumait veszi számba, a legtöbbször csupán címeirást ad, a VAJDA szerkesztette lapokkal is szűkmarkúan bánik. A *Nővilágot* 1857 januárjától 1864 szeptemberéig szerkesztette VAJDA, tehát majdnem nyolc évig. A divatlapról írott két és negyed lap sem az irodalomtörténésznek, sem a sajtótörténésznek nem ad újat, pedig a kor egyik legolvasottabb lapja volt és igen fontos években VAJDA fóruma (uo. 433—436). Hasonlóan lakonikus a *Vasárnapi Újság*, a *Hölgyfutár* és a *Nép Zászlaja* című orgánumokra szánt két oldal (u. o. 436—438). A rövidke szövegeket még a nyomdatechnika sem segítette tagolni, sem kurziválással, sem üres sorral (durchschuss) nem választja el az egyes lapokról írottakat. Lehet, hogy az említett orgánumokról a későbbi kötetek bővebben fognak szólni, ebben az esetben érdemes lett volna az olvasót erről tájékoztatni.

Sokkal nehezebben lehet napirendre térni a főszövegek helyesírása felett. Én legalább is értetlenül forgatom a kötetet. A textológiai munkát szabályozó *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata* (Bp. 1962.) V. *A helyesírás* c. fejezete foglalkozik érdemben e kérdéssel (16—17. l.). Az 1. § az 1832. évi első akadémiai szabályzat előtti művek teljes betűhív közlésére szólít fel. Ez természetesen nem vonatkozik VAJDA életművére. A 2. § általánosságban foglal állást az 1832 óta eltelt idő irodalmi alkotásainak közlésében

„az érvényes helyesírási szabályzat szerint oly módosítások tehetők, amelyek nyilvánvalóan a jelölésmódot illetik, vagyis csupán technikai természetűek (pl. *cz* helyett *c*, *ts* helyett *cs*, *szsz* helyett *szs*, névelő vagy birtokos jelző melletti aposztrófok elhagyása). Meg kell őrizni azonban az író nyelvallapotát tükröző írássajátságokat. Tehát feltűnő tendenciák a mai köznyelvtől való hangtani eltérések, így a magán- és mássalhangzó rövidsége és hosszúsága, továbbá egyes régies tájnyelvi vagy prozódiai különlegességek. Hasonlóképpen változatlanul hagyandók az eredeti szövegben mutatkozó jellegzetességek a szavak egybe- és különírása, a nagy- és kisbetű használata, az idegen közszők és tulajdonnevek írása, valamint a központozás tekintetében.” (I. h. 16. l.)

A paragrafus tehát egyértelműen „az író nyelvallapotát tükröző” írássajátosságok megőrzését kívánja, bár *expressis verbis* nem mondja ki, hogy verses

művekre utal elsősorban, de a „prozódiai különlegességek” említése erre vall. Ezt erősíti a következő 3. § is, amely kifejezetten az említett korszakhatár után keletkezett prózai művek textológiai feldolgozásáról szól. Idézem:

„3. Prózai szövegeknek a jelenlegi helyesíráshoz a fenti bekezdésben foglaltaknál közelebb hozásáról is szó lehet, olyan esetekben, amikor az alapszöveg helyesírási sajátosságai nem annyira az író, mint inkább a nyomdai szedő vagy korrektor ortográfiai gyakorlatát tükrözik.” (I. h. 17. l.).

A szabályzat intenciója világos. Amikor HORVÁTH Károly elkészítette és a textológiai bizottság jóváhagyta, az irodalomtörténész szerző és a bizottság irodalomtörténész és nyelvész tagjai tudták, hogy a XIX. század derekától helyesírási anarchia, finomabban szólva dualizmus, lett úrrá: az Akadémia helyesírási kérdésekben elvesztette hiteles hely jellegét — mint ahogy mindnyájan tudjuk és tények tömege bizonyítja — GYULAI Pál helyesírási kérdésekben is makacsul merev, konzervatív álláspontja miatt. Az élet túllépett az Akadémián. Mellette és ha úgy tetszik ellene kialakult egy jóval lazább és vegyesebb nyomdai helyesírás, amelyet a szedők, korrektorok, sőt nyomdatulajdonosok „egyéni helyesírási érzéke” tarkává tett. Ez utóbbi tényre utal a maga lakonikusságával a szabályzat 3. §-ának második fele. Minden XIX. század közepi és XX. század eleji újság, folyóirat vagy könyvkiadó tevékenységére rányomja bélyegét ez a nem éppen szerencsés helyzet. Ebből származik, hogy JÓKAI Mór, MIKSZÁTH Kálmán (hogy két olyan szerzőt említsek, akiknek életműve kritikai kiadásban is kezd testet ölteni) szövegeit másképpen szedték a különböző lapoknál, másként a különböző kötetkiadásokban, attól függően, hogy melyik lapnál vagy nyomdában milyen gyakorlat alakult ki. A két prózaíró alkotásainak a kritikai kiadásokban való közlésekor ezért helyezkedtek a sorozat szerkesztői és sajtó alá rendezői arra az állápontra, hogy nem kívánják az egyes nyomdák helyesírását konzerválni, hanem a textus szellemében a mai helyesíráshoz közelálló szöveget tesznek közzé alapszöveggént. Arra sem gondoltak, hogy a szövegváltozatok összeállításakor valamilyen módon megőrökítsék e nyomdai anarchiát, hanem csak a valódi szövegeitéréseket iktatták a variánsok sorába. Ezt a megoldást követték különben az AEÖPM harmadik kötetétől is a sorozat szerkesztői és sajtó alá rendezői.

Az 1962-es kiadású szabályzatban kodifikált és az említett kritikai kiadások gyakorlatában megvalósított eljárást a helyesírástörténet újabb kutatásai egyértelműen alátámasztották. SZEMERE Gyula *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)* c. munkájában (Bp. 1974.) tovább folytatta azt a vizsgálódást, amelyet FÁBIÁN Pál *Az akadémiai helyesírás előzményei* c. monográfiájában (Bp. 1967.) megkezdett. SZEMERE azt a feladatot tűzte maga elé, hogy elemezze az 1832-ben elfogadott helyesírási szabály százhusz éves történetét, számba vegye azokat az elvi és gyakorlati szempontokat, amelyek a ma érvényben levő 1954-es szabályzat változásaihoz vezettek. A jelen problémánk szempontjából SZEMERE Gyula kutatása két szempontból igen figyelemreméltó. Először: munkája bevezetőjének tudománytörténeti áttekintésében röviden összegezi a kiegyezést követő évtizedekben a nyelvtudományon belül kialakult vitát. A helyesírás elavult szabályainak megszüntetéséért folytatott három évtizedes harc sikertelenségét, mert a vita 1901-ben a GYULAI vezette konzervatív álláspont győzelmével végződött. A magyar nyelvtudomány olyan jelesei maradtak alul, mint SZARVAS Gábor, SIMONYI Zsigmond és SZILY Kálmán.

A változtatást pártoló nyelvészek a helyesírási pluralizmust akarták megszüntetni, de sikertelenül. SIMONYI az 1901-ben elutasított helyesírás reformját a közoktatásügy elfogadta és mint iskolai helyesírást kodifikálta. Ezzel a helyesírási dualizmus trializmussá vált, mert a VKM ezt követelte meg az alsó- és középfokú tanintézetekben (SZEMERE: I. m. 17—22.). Másodszer: SZEMERE egész könyve azt bizonyítja, hogy az 1832-es szabályzat az eltelt egy és negyedszázadban, annyi módosuláson, előrelépésen, megtorpanáson, sőt visszalépésen botorkált keresztül, hogy szinte alig volt két olyan évtized, amelyben jelentősebb változtatás ne történt volna. Ezt gazdag és szemléletes példatárral igazolja a szerző. A textológusok számára mindegyik tanulságos, de különösen figyelemre méltók *A mássalhangzók időtartamának jelölése*, *A magánhangzók minőségének és mennyiségének jelölése* c. fejezetek és a bennük található példatárak (I. m. 80—104 l.). SZEMERE Gyula munkáját a szaktudomány a nyelvtudományok kandidátusa fokozat odaítélésével is elismerte.

Mindezeket azért kellett felidézniem, mert — mint már előljáróban jeleztem — a VJÖM IV. és V. kötete sajnálatos példatára lett a sajtó és a könyvkiadás fentiekben vázolt helyesírási anarchiájának. Ehhez az alapot SERES Józsefnek a mindkét kötetre vonatkozó, *A szövegek helyesírásáról* c. fejezetezése szolgáltatja. Bevezetőben ugyan megjegyzi, hogy

„V[ajda] általában nagy gondot fordított versei nyomtatott szövegeinek korrigálására. Minden jel arra mutat viszont, hogy a prózánál ezt kevésbé tekintette fontosnak, vagy erre már kevésbé futotta idejéből, hiszen rengeteget írt, emellett szerkesztő is volt. Értethető, hogy nem mindig ügyelt a prózai alkotások pontos korrigálására. Ez lehet az oka a V[ajda]-szövegek helyesírásában gyakran fölfedezhető következetlenségeknek.” (I. h. 430. l.).

Ezt követően VAJDA helyesírási sajátosságaiként veszi számba a nyomtatott szövegek különböző úzusát (u. o. 430—431 l.). Majd futó ötletként megemlíti, hogy „nem lehetne-e a néhány fennmaradt V-kézirat helyesírása alapján egységes helyesírást alkalmazni, de tekintve, hogy V írói pályája csaknem egy félszázadra terjed, s ezalatt több változás történt a kor helyesírásában, illetve V egyéni helyesírásába ezt a tervet el kellett vetni” (uo. 431. l.). Végül egyetlen megoldásként a cz c-re való javítását, a kétjegyű mássalhangzók mai alakban való írását és az a *ki*, a *mi*, a *mely* stb. névmások egybeírását jelezte a helyesírás egységesítési elvének.

Milyen eredményt hozott ez a megoldás? SERES is az „ultima manus” helyes elvéből indul ki, azoknak az írásoknak szövege esetében, amelyek még VAJDA életében kötetben is megjelentek, a kötetbeli szövegüket tekinti alapszövegnek; amelyek csak a sajtóban láttak napvilágot, azokat ottani szövegállapotuk szerint közli. Ennek eredményeként a *Töredékek egy vándorszínesz naplójából* c. elbeszélést a *Pesti Divatlap* 1848-as, *Az elítéltek éjele* a *Hölgyfutár* 1850-es, a *Szeverina* már az *Elbeszélések* 1881-es, viszont a *Hábor* a *Hölgyfutár* 1851-es, a *Bolond történetek* a *Hölgyfutár* 1854-es, *A szerelmes gyermek újból az Elbeszélések* 1881-es, a *Borzasztó dolgok* a *Déliab* 1856-os (és így tovább) nyomdai helyesírását őrizte meg. Ebből az következett, hogy többek között a folyóiratból vett közlésekben minden hosszú magánhangzó rövidnek van szedve, míg az 1881-es *Elbeszélések* kötetbeli szövegek már inkább a mai gyakorlathoz állnak közelebb a hosszú magánhangzó esetében. Egy bizonyos: a folyóiratok szedésénél nem VAJDA „ragaszkodott” a példaként említett gyakorlathoz, de az sem valószínű, hogy az *Elbeszélések* c. kötetben közölt írások magánhang-

zóinak hosszúságát maga jelölte vagy korrigálta volna. Mindkét esetben ráhagyatkozott nyomdászára. A VJÖM IV. és V. kötetében a jelzett helyesírási megoldásnak még további igen furcsa következménye van. Mindazokban az esetekben, amikor SERES József a későbbi kötetkiadás szövegét tekintette alapszövegül, az íráshoz csatlakozó jegyzetapparátusban számbaveszi a korábbi közlés összes helyesírási eltérését a szövegváltozatok között. (L. a példaként említett *Szeverinához* csatlakozó „szövegváltozatokat” a IV. kötet 461–472 lapján, *A szerelmes gyermekét* uo. a 482–483 lapokon.) Így a példaként említett rövid magánhangzók is megörökítettnek a jegyzetapparátusban.

Nem kívánok tovább foglalkozni ezzel a textológiai megoldással. Úgy érzem a tények önmagukért beszélnek. Ha még a kiadás tervezésekor ez a kérdés nem vált volna ilyen egyértelművé, a két kötet anyagának összeállításakor sem lett volna késő a helyesírási kérdésekre felfigyelni és a nyomdába adás előtt a megfelelő konklúziót levonni.

Úgy érzem, hogy SZEMERE Gyula idézett munkája meggyőz arról, hogy a múlt században és századunk első felében olyan volt a helyesírás helyzete, hogy ha nem óhajtunk helyesírástörténeti példatárat teremteni, akkor felelősséggel hozzá kell nyúlni a szövegek helyesírásához. De csak ahhoz.

III.

VAJDA János politikai röpiratait a MIKLÓSSY János gondozta VI. kötet tartalmazza. A 304 lap auctor szövegéhez ugyanannyi lapterjedelmű jegyzetapparátus csatlakozik. De mivel közismert, hogy a jegyzeteket sűrű petit szedéssel közlik a kiadók, terjedelmét tekintve a szövegnek legalább két és félszerese a csatlakozó magyarázó szöveg. Ennek kiemelt megállapítása azért szükséges, mert MIKLÓSSY példamutatóan alapos és körültekintő munkát végzett a híressé, sőt nyugodtan mondhatjuk hírhedtté vált röpiratok, az *Önbírálat*, a *Polgárosodás* és az *Irányszemlék*, továbbá a kevésbé ismert későbbi *Perczel Mór merénylete Kossuth Lajos ellen*, *Hitágozatok* és a *Magyar birodalmi politika* című VAJDA-művek gondozása és jegyzetapparátusának összeállításakor. Nagy történeti felkészültséggel és anyagismerettel vázolja fel a kor európai, majd magyar történeti helyzetét, számbaveszi azokat a hazai véleményeket, amelyek a VAJDA tárgyalt témákról a különböző társadalmi rétegek és politikai csoportosulások körében kialakultak. És ezek mellett minden esetben felsorakoztatja VAJDA János kisebb publicisztikai írásaiban a téma előzménye, illetőleg írónkban való kialakulásának minden jelentősebb mozzanatát. Az igen gazdag jegyzetapparátus így, különösen az 1861 és 1863 között megjelent három nagyhatású röpirat esetében már egy önálló VAJDA-részmonográfia körvonalait villantja fel.

MIKLÓSSY széles körű anyaggal dolgozik, a történettudomány minden friss eredményét számbavéve folytatja a maga anyagfeltáró munkáját és olyan VAJDA-írásokat kutatott fel és illesztett bele írónk fejlődési képébe, amelyekről az eddigi VAJDA-szakirodalom jóformán semmit sem tudott. Így VAJDA 1860 és 1866 közötti életpályája merőben új fénybe kerül, mint ahogy ezt Miklóssy *Vajda János ismeretlen évei* c. cikkében (ItK 1969. 72–81.) már fő vonalaiban meg is rajzolta.

A biztos alapra helyezett jegyzetapparátus minden vonatkozásában meghozta a maga gyümölcsét. Nemcsak plasztikusabban bontakozik ki előttünk az a kor, amely erjesztette és megteremtette a híres röpiratokat, hanem érzé-

kelhetőbbé vált a különböző pártállású kortársak kibontakozó ellenállása, sőt Vajda-ellenes akciója. A keletkezéstörténeten és utóéleten kívül, igen értékes az egyes művekhez fűzött Tárgyi magyarázatok sora is. MIKLÓSSY nagy lelkiismeretességgel és erudícióval tárja fel a különben ma már értékelhetetlen utalásokat, allúziókat.

A textológiai munkáról is csak az elismerés hangján szólhatunk, bár MIKLÓSSY sem tudta elkerülni teljes egészében a IV. és V. kötet kapcsán említett problémákat. De érezte ezeket, mert a bevezetőben az AEÖPM 3. és további kötetének gyakorlatához való közelítésben kívánta feloldani a helyesírás feljebb elemzett problémáit (I. h. 309. l.). De kiküszöbölni nem tudta. Sőt ennek a kötetnek textusai bizonyítják leginkább azt, hogy a helyesírás nem VAJDA írás-sajátosságát, hanem a nyomdák gyakorlatát (kiadók, folyóiratok) tükrözi. A Lipcsében megjelent *Önbírálat* szövegében — a magyarul nem tudó kiadó tevékenysége ellenére — a hosszú magánhangzók jelölése inkább megtalálható (erről az olvasó bármelyik lapot felülve meggyőződhet), mint az egy év múlva, Pesten a Heckenast nyomdában napvilágot látott *Polgárosodás* szövegében. Nem hiszem, hogy bárki azt gondolhatná, hogy VAJDA „változtatott” helyesírásán. Erről szó sem lehet. Csupán az történhetett, hogy Lipcsében az idegen szöveg mellékjeleit tiszteletben tartották, míg Pesten a kor gyakorlatának megfelelően mellőzték.

A *Vajda János Összes Művei* eddig közzétett öt kötete, az egyes ciklusokban megjelent ismert vagy ismeretlen írások együttese, a hozzájuk fűzött jegyzetanyag gazdagsága és további új eredményeket ígérő adatai a XIX. század irodalmi és társadalmi életének és jelenségeinek egy olyan szféráját kapcsolja be irodalomtudományunk látókörébe, amely több szempontból gazdagítani fogja ismereteinket és érveinket. Csak köszönet illetheti ezért a sorozat szerkesztőjét és a kötetek sajtó alá rendezőit.

ISTVÁN REJTÓ

Sur les cinq premiers volumes de l'édition critique des oeuvres de János Vajda

La Maison d'Édition de l'Académie des Sciences de la Hongrie a commencé à publier l'oeuvre riche et se ramifiante de János VAJDA (1827—1897), poète, écrivain, rédacteur de journaux et de revues, publiciste, — sous la rédaction de János BARTA et avec la collaboration d'un comité de rédaction dont la liste est énumérée dans l'article. Les volumes I et II contiennent les Petites poésies complètes de VAJDA, les volumes IV et V ses Écrits de belles lettres en prose, le volume VI ses Tracts politiques consécutifs qui exerçaient une grande influence depuis 1861.

Dans sa critique, l'auteur de cet article examine, sous la lumière des principes approuvés par le Comité de Textologie de l'Académie des Sciences de la Hongrie, les volumes de l'édition critique des Oeuvres Complètes de János VAJDA, publiés depuis 1969. En connexion avec les volumes contenant les Poésies, il parle en termes appréciatifs de l'histoire de l'origine des ouvrages et de la riche matière de l'appareil des notes, mais il fait des observations concernant quelques inconséquences de la construction de ces notes, de l'absence d'un index des variantes des titres de poésie. En connexion avec les volumes contenant les Écrits en prose, il examine avant tout les problèmes de l'orthographe des textes principaux, en démontrant qu'ils ne reflètent pas l'usage orthographique de l'auteur, mais celui de l'imprimerie en question — l'usage qui n'était pas encore réglé dûment à cette époque. Il apprécie beaucoup l'appareil des notes très riche du volume des Tracts politiques qui a jeté de la lumière sur des moments d'histoire d'origine et de biographie qui étaient inconnus jusqu'ici pour la recherche d'histoire littéraire.